

УДК: 323.1

СУТЬ І СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ “НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ”

Василь Пасічник

Український державний лісотехнічний університет,
290057 м. Львів, вул. ген. Чупринки, 103,
тел. (0322) 39-01

У статті визначається зміст поняття “національна ідея”, з’ясується суть та структура цього поняття. Автор пропонує свою модель, яка може стати методологічною основою дослідження української національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, українська національна ідея, нація.

Український народ після багатовікової боротьби проти національного поневолення врешті здобув власну державу і статус незалежної державної нації. У цей переломний момент його національної історії, який супроводжується системною кризою суспільства, зростає інтерес до національної ідеї. Саме національна ідея покликана осмислити місце, призначення і перспективу української нації на рубежі тисячоліть у контексті власного досвіду, світової історії та сучасних загальноцивілізаційних процесів і на цій основі об’єднати та консолідувати народні маси в єдиний національний організм задля розв’язання нових надзавдань і викликів історії.

В Україні немає уніфікованої і загальноприйнятої методологічної моделі (схеми), яка б слугувала засобом для інтеграції різноманітних теоретичних напрацювань українських вчених стосовно національної ідеї. З цього приводу О. Забужко зазначала, що рідко який видатний український мислитель не торкався української національної ідеї, однак і досі у вітчизняній науці національна ідея не набула чіткої кристалічно-понятійної форми як певної теоретико-методологічної системи [1, 11]. Дослідники трактують національну ідею довільно, тому перед нами постає широкий діапазон суперечливих різнотлумачень цього поняття. Як влучно зазначає В. Лісовий, за таких обставин національна ідея набуває ознак “так званих термінів парасольок – тобто термінів, які у різний спосіб (залежно від розуміння того, хто їх застосовує) можуть об’єднати в собі цілий набір понять” [2, 5]. Як наслідок, поглиблюється ідейно-політична криза українського національного руху, що після здобуття незалежності знаходить своє вираження в розпаді інтелектуального середовища України на ворогуючі табори, між якими точиться гостра, часом непримиренна ідейна боротьба, а також у відриві еліти від свого етнонаціонального коріння та виникненні загрозливого провалля між національною елітою та широкими народними масами.

Труднощі у з’ясуванні суті та змісту поняття “національна ідея” зумовлені значною мірою її тісним взаємозв’язком з поняттям “нація”. Різні народи у поняття “нація” вкладають дещо відмінний зміст, залежно від характеру націогенезу, який визначався особливостями їхнього історичного розвитку. Наприклад, націю у Франції, Англії та США розглядають передусім як політичну спільноту, колективний

суб'єкт, що наділений повнотою державного суверенітету, нація є головним джерелом влади, своєрідним синонімом слова "народ", "населення" певного політико-територіального утворення – держави [3, 35]. Оскільки в Німеччині в добу пізнього Середньовіччя не склалася централізована держава, існувало безліч дрібних німецьких держав, то тут, осмислюючи зміст поняття "нація", акцентували основну увагу і виокремлювали не так політичні складники, а передусім, культуру, мову, традиції. Це слугувало передумовою та обґрунтуванням об'єднання німецьких земель в єдину державу [3, 36]. Трактують націю як етнокультурної спільноти перейняли від німців слов'янські народи. У 18 - першій половині 19 ст. у слов'ян (за винятком Росії) не було своєї державності, тому в слов'янських народів поняття "нація" часто ототожнювалося з поняттям "етнос" як культурно-психологічної та природно-біологічної спільноти і слугувало обґрунтуванням для утворення власних національних держав. Для пояснення цього складного феномена виникли різні теорії нації: політична, психологічна, культурологічна, історико-економічна, етнічна, які в основу націогенези відповідно ставлять політичний, психологічний, культурологічний, економічний чи етнічний чинник. У західній етнополітичній науці запанував "термінологічний хаос", і сьогодні "навіть фахівцям, не кажучи вже про рядових громадян, важко пробітися крізь "термінологічні джунглі", що виникли внаслідок підміни слів і понять, їх некоректного чи неадекватного застосування" [4, 129]. Це, безперечно, ускладнює визначення змісту поняття "національна ідея".

Крім цього, як слушно зауважує О. Гринів, без відповідної теоретико-методологічної озброєності та філософського уявлення про поняття "ідея" дискусії навколо національної ідеї часто сходять на "побутовий" рівень і набувають "квазітеоретичного" характеру [5, 6]. Щодо ґрунтовних досліджень, то Борис Кухта поділяє дослідників на дві великі групи, залежно від їхніх поглядів на поняття "ідея", яку розглядають як "певну самостійно існуючу форму, творчий початок всілякої діяльності" і як "відображення, правильне або неправильне, об'єктивного світу, форму розвитку дійсності" [6, 348]. Перша група дослідників визнає твердження В. Соловйова про національну ідею як певний задум Бога про націю, підкреслюючи, що окрім земного, природного світу вона спрямована також на трансцендентне, як справжню першооснову і першопричину буття. Інша група трактує національну ідею як мисленну форму відображення дійсності і, як правило, обмежується винятково соціальною й етнополітичною проблематикою.

Отже, сьогодні ще немає синтетичної методологічної моделі, на яку можна було б опертись, досліджуючи національну ідею. Різні підходи в трактуванні понять "нація", "національний", "ідея" здатні заплутати дослідника національної ідеї. Методологічні підходи, якими послуговуються дослідники, нездатні охопити і теоретично обґрунтувати всі аспекти національної ідеї. Спираючись на дослідження своїх попередників, спробуємо побудувати синтетичну методологічну модель (схему), визначивши суть, зміст та структуру національної ідеї.

Ф. Канак пропонує урівняти національну ідею з ідеями пізнавальних і практичних сфер [1, 6]. Такий підхід дає змогу розглянути національну ідею в теоретичній і практичній площинах, демістифікувати її зміст, простежити розвиток або спотворення ідеї нації в соціалізованому просторі і часі.

У теорії пізнання ідея (з грецької мови буквально означає "те, що видно", образ) є філософським терміном, що означає "зміст", "значення", "сутність" [7, 153]. Отже, ідея є найвищою формою пізнання, яка охоплює сутність предмета, явища, події чи процесу, що дає інтегрувати різні, часто зовнішньо суперечливі факти в певну струнку теоретичну систему. Тобто ідея є мисленною формою сприйняття явищ

об'єктивного світу, яка на підставі певного теоретичного принципу узагальнює знання про різні факти і сторони того чи іншого явища, пояснює його сутність і відображає стійкі й необхідні зв'язки між цими фактами і сторонами у формі закону [7, 153]. У практичній площині під ідеєю ми розуміємо певний ідеальний образ-задум, який суб'єкт має намір реалізувати в житті за допомогою практичних дій.

У пізнавальній площині національна ідея несе в собі передусім знання про глибинну сутність народу як певної духовної, природно-біологічної, культурно-психологічної та соціально-політичної спільноти. М. Бубер з цього приводу писав: "Ми говоримо про національну спільноту, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, своє становище, свої традиції і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі" [1, 8]. Національна ідея відображає внутрішню єдність, спорідненість, окремішність і відмінність конкретного народу від інших народів, що лягає в основу його національної ідентичності як усвідомлення свого "національного Я". Отже, *національна ідентичність* є першим і, по суті, центральним елементом структури національної ідеї.

Наступним важливим елементом у структурі національної ідеї, який потребує виділення і окремого розгляду, є *національне покликання*. Національна ідентичність і національне покликання є взаємопов'язаними поняттями, однак національне покликання має свою специфіку: національна ідентичність дає відповідь на запитання "хто Ми?", а національне покликання відповідає на інше запитання – "для чого Ми у цьому світі?". Національна ідея формує уявлення конкретного народу про його призначення, роль і функцію у світовому співтоваристві та місце в середовищі інших народів. Отже, після самоусвідомлення свого "національного Я" і прийняття своєї національної "Я-концепції" (національної ідентичності), виділивши себе серед інших народів, тобто відповівши на запитання "хто такий мій народ (і моє "національне Я"), на другому рівні самопізнання національна ідея повинна дати відповідь на запитання – "а навіщо існує мій народ, яке його призначення у світі?" На цій підставі у багатьох народів формується національне месіанство, яке формулює "вибраність конкретної нації під якимось кутом зору" [6, 350].

Національний ідеал як елемент структури національної ідеї. Осмисливши своє національне покликання, нація формує свій національний ідеал. Він виступає цілісним образом бажаного, найдосконалішого суспільного і національного ладу, при якому найбільш повно реалізується потенціал нації та окремих її членів у всіх сферах життя. Ось як І. Франко визначав суть і значення ідеалу в суспільному житті: "Усякий ідеал – це синтеза бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і трудніших до досягнення бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого... Такі ідеали можуть поставати, можуть запалювати серця ширших кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях" [8, 77]. Отже, національний ідеал є для народу морально-етичною вартістю.

Важливою складовою національної ідеї є *національні вартості та пріоритети*. Національний ідеал визначає ієрархію національних вартостей та систему національних пріоритетів. Вони ж формують життєві орієнтації для людини і нації і є результатом поєднання власного та запозиченого загальнолюдського досвіду. Вдале, на нашу думку, визначення української ідеї запропонував А. Фартушний: "Українська національна ідея – це ієрархізована система духовних вартостей, що об'єктивно склалася у процесі етногенезу й націогенезу автохтонного населення Подніпров'я і Подністров'я, і яка адекватно відображає реальні умови існування цього населення,

має конструктивний потенціал, творчий (а не руйнівний) характер та скерована в майбутнє як модель суспільної організації, що спроможна і покликана забезпечити незалежній Україні належне місце у сучасній та майбутній світовій спільноті" [9, 29]. Національні цінності покликані регулювати задоволення духовних і матеріальних потреб та визначати їх оптимальне співвідношення й пріоритетність. Система цінностей є фундаментом певного типу національної культури. У межах конкретної системи цінностей і культури формується спільнота людей як певна ідейна єдність з однією метою і баченням світу.

Національні інтереси є наступним важливим елементом у структурі національної ідеї. Без чітко сформульованих національних інтересів національна ідея втрачає своє практичне значення і перетворюється у відірвану від реального життя і практичної користі ілюзію. Національні інтереси – це усвідомлені на підставі національних цінностей і пріоритетів національні потреби, вони є метою життєдіяльності нації. Отже, основою для формування національних інтересів є національні цінності та національні потреби. Якщо національні цінності переважно формуються в узагальнених морально-етичних (та інших) категоріях (наприклад, Бог, Україна, добро, демократія), то національні інтереси тісно пов'язані з конкретними щоденними життєвими потребами і проблемами, які виникають під час їх задоволення. Однак відмінність національних інтересів від національних потреб полягає в тому, що ці потреби є усвідомленими, "окультуреними" і приведеними у відповідність до певної системи цінностей, на підставі якої і формується концепція національних інтересів у певній послідовності залежно від обраних пріоритетів. З цього приводу Я. Малик зазначає: "Держава ніколи не досягне всіх цілей і не втілить у життя всі національні інтереси – це неможливо. Тому потрібні чіткі пріоритети, тобто чітка ієрархія національних інтересів, цілей за їхньою важливістю" [10, 295].

Національні інтереси є синтезом інтересів конкретної національної спільноти, де окремі індивідуальні та групові інтереси узгоджуються і зводяться до спільного знаменника, який А. Колодій визначає як "інтерес до самозбереження і самовияву, до реалізації свого соціально-політичного і культурного потенціалу у властивій саме цій нації формі (іншими словами – до реалізації національної ідеї)"; а серцевиною національних інтересів є збереження і зміцнення національного суверенітету, що означає повновладдя нації, її здатність розпоряджатися власною долею [11, 31]. Тому національні інтереси не можуть зводитися лише до якихось соціально-економічних, культурних та інших потреб. Вони повинні виявлятися як синтез, а не механічна сума приватних і корпоративних інтересів.

Механізми реалізації національних інтересів (національна держава, національна стратегія) як елемент національної ідеї. В. Кириченко визначає національні інтереси як "інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему" [12, 118]. Національні інтереси реалізуються через інститути політичної системи: державу, політичні партії, громадські організації, національну церкву, як інституційні форми вияву волі її громадян. Оскільки лише держава володіє усією повнотою національного суверенітету, то саме вона є головним механізмом реалізації національних інтересів. Без національної держави національна спільнота не зможе реалізовувати свої національні інтереси, а значить і втілювати у життя свою власну національну ідею. А. Колодій дає таке визначення національної держави: "Національна держава – це таке політично організоване в межах певних кордонів суспільство, яке утворилося внаслідок політичного самовизначення окремого етносу (або в деяких випадках, поліетнічного

народу), що консолідується у політичну націю, здобуває незалежність і створює суверенну владу на своїй етнічній території” [11, 33].

Завданням національної держави є "переведення (трансляція) цінностей і співставлення з ними національних інтересів у конкретні цілі внутрішньої та зовнішньої політики" [10, 295]. Органи державної влади, зважаючи на співвідношення політичних сил як всередині країн так і на міжнародній арені, а також прогнози ймовірного розвитку подій, розробляють стратегію національного розвитку, що є програмою дій, у якій окреслюються цілі і завдання національного розвитку, визначаються головні напрями діяльності та пропонується система стратегічних і тактичних рішень, від послідовності втілення яких і залежить реалізація національних інтересів.

Наприкінці розглянемо *національну безпеку* як елемент національної ідеї. Національна безпека тісно пов'язана з реалізацією національної ідеї в життя, що виражається у виявленні й усуненні загроз національним інтересам, збереження національних цінностей, подолання ентропії (невпорядкованості, хаосу) в суспільстві та забезпечення злагоди і консолідації народу як ідейно-політичної спільноти. Національна безпека розглядається як "стан захищеності від внутрішньої та зовнішньої загрози життєвоважливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей, усього, що становить основу матеріального та духовного життя держави" [10, 292]. Національна безпека є системою заходів, які покликані забезпечити оптимальне функціонування національного організму та захист його від внутрішніх дисфункціональних станів і зовнішніх деструктивних впливів, що руйнують життєдіяльність нації.

Отже, визначимо зміст поняття "національна ідея" як єдність теоретичної і практичної сфер людської життєдіяльності, що охоплює такі аспекти: національну ідентичність, національне покликання, національний ідеал, національні цінності і пріоритети, національні інтереси, механізми реалізації національних інтересів (національна держава, національна стратегія), національна безпека.

Визначення змісту поняття "національна ідея" дає змогу одночасно з'ясувати і суть поняття "нація". Нація – це інтегрована на засадах спільної національної ідентичності, цінностей та життєвих пріоритетів спільнота людей, яка усвідомлює своє покликання в світі, прагне за допомогою держави втілити в життя свій національний ідеал, реалізувати власні національні інтереси, забезпечити своє самовідтворення і самозбереження та захистити себе від внутрішніх (дисфункціональних станів) та зовнішніх (деструктивних впливів) загроз, що здатні підірвати життєдіяльність спільноти і окремих її членів.

Запропонований нами методологічний підхід покликаний синтезувати і структурувати усю інформацію про націю і національну ідею, узагальнити історичний досвід та ідейно-теоретичну спадщину народу і сформувати на цій основі національну концепцію й національну ідеологію, яка б задовольнила потреби української нації в постіндустріальну епоху.

Національна ідея, національна ідеологія і національна концепція тісно взаємоз'язані. Водночас, кожне з названих понять має свою специфіку. Часто ці поняття безпідставно ототожнюються. Тому з'ясуємо, чим національна ідея відрізняється від національної ідеології і національної концепції, тобто зміст і специфіку цих категорій.

Національна концепція є детально розробленою і впорядкованою системою знань про націю. Національна ідея – стрижень, що пов'язує суперечливі емпіричні факти в

певну теоретичну систему. Національна ідея є ядром, основою національної концепції, а не самою концепцією. Тому може існувати декілька теоретичних концепцій, які побудовані на основі української національної ідеї, відображаючи і розвиваючи ті чи інші її аспекти (наприклад концепції українського лібералізму, консерватизму тощо).

Національна ідея також є стрижнем певної ідеологічної системи. Однак вона не тотожна повністю ідеології, оскільки ідеологія ставить перед собою не стільки пізнавальні, а передусім політико-практичні цілі. Це артикуляція і агрегація національних потреб та інтересів, обґрунтування завоювання, використання і легітимізацію нацією політичної влади, використання її для реалізації своїх національних інтересів.

Отже, національна ідея – це мисленна форма сприйняття глибинної сутності свого народу, в якій відображена його духовна першооснова, мета, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизує собою все національне буття та зумовлює суспільний розвиток. Характер цієї ідеї визначається менталітетом народу, ступенем розвитку його духовної й матеріальної культури, статусом на міжнародній арені і завданнями, які ставить перед ним та чи інша історична епоха. Національна ідея розглядається у процесі становлення, розвитку, заперечення та синтезу своїх форм, оскільки сформульований у ній національний ідеал піддається коригуванню часом і наповнюється новим історичним змістом.

-
1. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст. - К.: Наукова думка 1992.
 2. *Лісовий В.* Перший в Україні системний виклад теорії нації і націоналізму // Вступне слово до книги: Касьянов Г.В. Теорія нації та націоналізму. - К.: Либідь, 1999.
 3. *Касьянов Г. В.* Теорія нації та націоналізму. - К.: Либідь, 1999.
 4. *Основи етнодержавознавства /* За ред. Ю.І. Римаренка - К.: Либідь, 1997.
 5. *Гринів О.* Українська національна ідея як засіб національного самоусвідомлення // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Випуск 1. - Львів: Інститут народознавства Національної академії наук України, 1999.
 6. *Кухта Б.Л.* З історії української політичної думки. - К.: Генеза, 1994.
 7. *Философский словарь /* За ред. И.Т. Фролова - М.: Издательство политической литературы, 1991.
 8. *Франко І.* Поза межами можливого // Вивід прав України - Львів, Слово, 1991.
 9. *Фартушиний А.* Національна ідея як динамічна система духовних вартостей// Українська національна ідея: реалії та перспектива розвитку. Випуск 1. - Львів: Інститут народознавства Національної академії наук України, 1999.
 10. *Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти.* Ч.4: Міжнародна політика. - Львів:Кальварія, 1999.
 11. *Колодій А.* Нація як суб'єкт політики. - Львів: Кальварія, 1997.
 12. *Кириченко О.* Національні інтереси (форми вияву) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол:Ю.І. Римаренко (відп. редактор) та ін. – К., 1996.

ESSENCE AND STRUCTURE OF THE CONCEPT "NATIONAL IDEA"

Vasyl Pasichnyk

*Ukrainian state university of forestry an wood technology, Lviv,
290057, vul. Gen. Tchuprynka, 103, tel. (0322) 35-24-11, 97-17-65, 39-06-60*

In this article an attempt was made to determine the content of the national idea and to investigate the concept and structure of this notion. The author suggests his own model, which would serve as a methodological basis for researching of the Ukrainian national idea.

Key words: national idea, Ukrainian national idea, nation.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002.*